

ARHITECTURĂ ȘI ICONOGRAFIE ÎN RUSIA VECHĂ

MARCEL MUNTEAN

Abstract:

The art and iconography of ancient Russia will be formed quite late in relation to Byzantine art whose origin and source it will be refreshed, from starting with the tenth century. It will include Kiev, Novgorod, Valadimir-Suzdal and Moscow. The presence of the Eastern faith and its acceptance will be made by Vladimir I in 988.

A number of monumental churches built of stone will replace the wooden ones. Thus, in Kiev will rise the grandiose Hagia Sophia cathedral belonging to the eleventh century. The model will be followed in Novgorod, the Church of the Transfiguration or in Moscow the Church of St. Basil Blazheni in the sixteenth century. The frescoes, mosaics that embellish churches are relevant. We note the considerable efforts of the great Byzantine painter Theophanes and, of course, of his apprentice, Andrei Rublev.

Keywords: *Kiev, Novgorod, Moscow, Theophanes the Greek, Andrei Rublev, architecture, iconography.*

În timp ce în Europa Occidentală se succedau marile perioade și stiluri corespunzătoare Evului Mediu și Renașterii, în Rusia se consolidează un tip de artă, specific și caracteristic unui spațiu încă fărâmițat și împărțit în cnezate distincte. Astfel, această îndelungată prefacere și transformare cuprinde două etape; cea dintâi înscrisă între veacurile al X-lea - al XV-lea cuprinde arta veche a Rusiei din teritoriile Kievului, Novgorodului și Valadimir-Suzdalului, iar cea de-a doua include arta epocii de unificare și de apariție a statului rus centralizat, ce își va avea capitala la Moscova¹.

¹ Acest studiu se regăsește parțial și în cartea autorului Marcel Muntean, *Istoria artei universale. Perspective tematice religioase*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2023, pp. 248-261.

Arta Rusiei Kievene

Prima etapă de artă cunoscută pe stăvechiul teritoriu rus este cea a Kievului ce se definește între veacurile al X-lea și al XII-lea. Arta se va dezvolta în strânsă legătură cu religia și implicit cu creștinismul ortodox, Rusia fiind încreștinată abia în cel de-al X-lea secol, odată cu botezul cneazului Vladimir I, din anul 988.

Primele exemple provin, așa cum s-a precizat din arta bizantină, modele ce vor fi preluate și interpretate conform tradițiilor locale, zonale și modului de înțelegere a creștinismului ortodox.

Primele lăcașuri de cult provin, tot din secolul al X-lea, fiind construite din lemn, cele care vor dăinui vor fi cele de piatră, cum este cazul Bisericii *Deistina* din Kiev, ce aparține celui de-al XI-lea secol.

În timpul lui Iaroslav cel Înțelept (1019-1054), Rusia Kieveană a atins un adevărat apogeu al culturii, fiind și sediul primei mitropolii cu capitala la Kiev.

Cea mai importantă zidire este Catedrala *Sfânta Sofia* din Kiev (Fig. 1), ce aparține veacului al XI-lea. Monumentala zidire era prevăzută cu 13 cupole și 5 nave, fiind împodobită cu multe mozaicuri și fresce în tradiție bizantină. Originalitatea bisericilor din vechea Rusie au o caracteristică legată de multitudinea cupolelor și etajarea volumelor, care dau impresia de măreție și monumentalitate, exprimând plenitudinea spațiului slav².

În spațiul sacru al picturii asistăm, de asemenea, la influențe venite din Bizanț cu compoziții bine articulate, clare, chiar dacă staticismul și încremenirea figurilor, cum este specific canonului erminiei, nu erau în consens cu estetica viziunii rusești. În acest context, figurile vor fi transformate și vor atinge o altă expresie mai lirică, mai sentimentală. Figura *Sfintei Evdochia* din veacul al XI-lea din Catedrala din Kiev, demonstrează filonul tradițional pe care se articulează viziunea locală (Fig. 4). Chipul *Pantocratorului* din mozaicul de la Kiev (Fig. 3) ne atrage atenția prin robustețea și desenul său. Ochii ușor supradimensionați ne dau iluzia unei atenții mărite, pe care o are Iisus binecuvântând.

Dintre vechile icoane ce au ajuns la Kiev, menționăm pe cea a *Maicii Domnului cu Pruncul* de tip *Glicofilusa* (Dulce Sărutare), icoana se mai numește și *Maica Domnului* din Vladimir (Fig. 5). Prin sentimentul cald, omenesc și prin calitățile și valorile ei artistice, ea va deveni un exemplu pentru generațiile viitoare. Tema și icoana, ca atare, va influența icoanele omonime ale lui Teofan și ale lui Andrei Rubliov.

² Constantin SUTER, *Istoria artelor plastice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1967, pp. 293-294.

Miniaturile își găsesc o expresie clară în Rusia Kieveană. Din această categorie reținem *Cartea de rugăciuni a lui Sviatoslav* din secolul al XI-lea (Fig. 6).

La sfârșitul secolului al XII-lea, statul Kievului se va fărâmița în mai multe state, după cum urmează: Novgorod (Fig. 2), Suzdal, Moscova, Haliciului și Volîniei, fapt ce va conduce și la formarea unor noi școli artistice, care vor avea aceeași tradiție.

Fig. 1. Catedrala *Sfânta Sofia*, sec. al XI-lea, Kiev³

Fig. 2. Catedrala *Sfânta Sofia*, sec. al XI-lea, Novgorod ⁴

³ <https://descoperolocuri.ro/wp-content/uploads/2014/03/Catedrala-Sf%C3%A2nta-Sophia-o-construc%C8%9Bie-impresionant%C4%83.jpg>, accesat 05 11. 2023.

⁴ <https://descoperolocuri.ro/wp-content/uploads/2014/02/Catedrala-Sf%C3%A2nta-Sophia-este-edificiul-care-domin%C4%83-orizontul-ora%C8%99ului.jpg>, accesat 05 11. 2023.

Fig. 3. *Hristos Pantocrator*, mozaic sec. al XI-lea, Catedrala *Sfânta Sofia*, Kiev⁵

Fig. 4. *Sfânta Evdochia*, frescă, sec. al XI-lea, Catedrala *Sfânta Sofia*, Kiev⁶

⁵ http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/images/sofiyskiy_sobor_50.jpg, accesat 05 11. 2023.

⁶ http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/images/sofiyskiy_sobor_89.jpg, accesat 05 11. 2023.

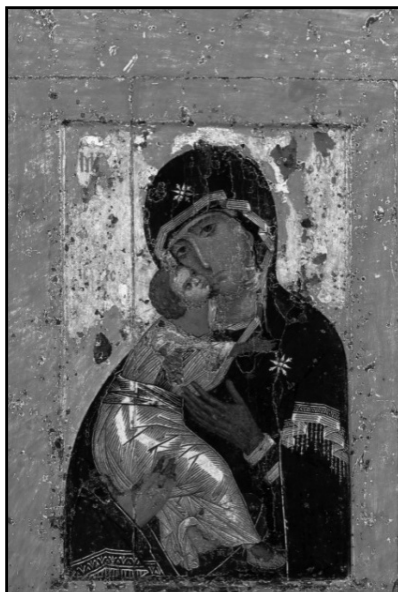

Fig. 5. *Maica Domnului cu Pruncul*, tempera pe lemn, sec. XII-lea, Galeria Tretyakov, Moscova⁷

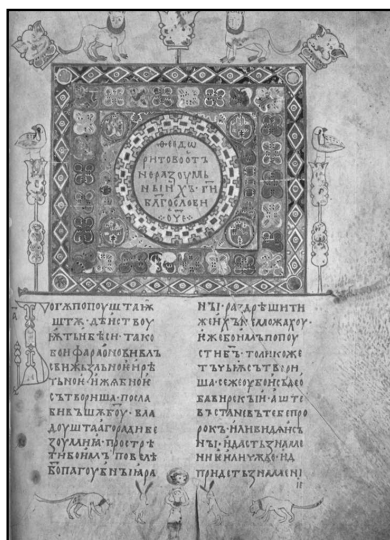

Fig. 6. *Pagină din Izbornicul lui Sviatoslav al II-lea*, culori pe hârtie, 1073, State Historical Museum, Moscova⁸

⁷ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/14/Vladimirskaia_ikona.jpg, accesat 05.11.2023.

⁸ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Izbornik_page.jpg, accesat 05.11.2023.

Arta Novgorodului

Aflat în nordul Rusiei, cnezatul Novgorod avea capitala cu aceeași nume, Novgorod, oraș ce se va dezvolta în secolele al XII-lea - al XIII-lea. Printre primele construcții de piatră, reținem Biserica din Neredita (Fig. 7), ce se identifică prin simplitatea și claritatea volumelor, precum și prin cupola centrală, ce se aseamănă bulbilor.

Pictura, în mod special fresca monumentală, se va dezvolta cu avânt, înfățișând personaje surprinse dinamic, cu aplecare asupra valorilor tradițiilor locale, novgorodiene.

Demn de reținut este faptul că pictorul Teofan Grecul (1340-1410) ajunge în Rusia, iar prima sa ședere va fi la Novgorod. El pictează, în secolul al XIV-lea, Biserica *Schimbării la Față* (*Spas Preoblaženie*) din acest oraș⁹ (Fig. 8 și Fig. 9).

Între manuscrisele ilustrate ale vremii menționăm *Psaltirea* și *Evangelhiarul novgorodian* din 1323.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, cnezatul Novgorodului se unește cu cel al Moscovei.

Fig. 7. Biserica *Schimbării la Față a Domnului*, sec. al XII-lea, Neredita¹⁰

⁹ Dmitri S. LIHACIOV, *Prerenășterea rusă: cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul (sfârșitul sec. al XIV-lea - începutul sec. al XV-lea)*, trad. de Corneliu Golopentia, Ed. Meridiane, București, 1975, p. 172.

¹⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/VNovgorod_NereditsyChurch_VN264.jpg, accesat 05.11.2023.

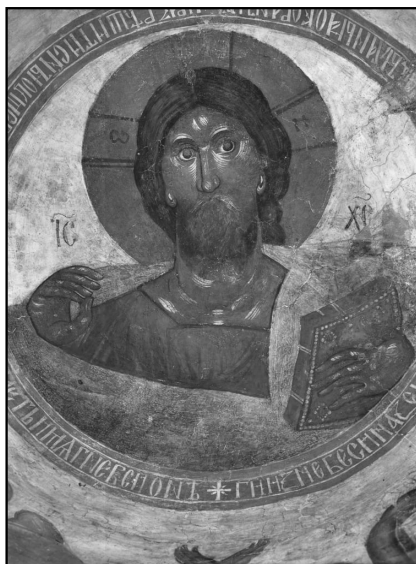

Fig. 8. Teofan Grecul, *Hristos Pantocrator*, frescă, 1378, Catedrala Schimbării la Față, Novgorod¹¹

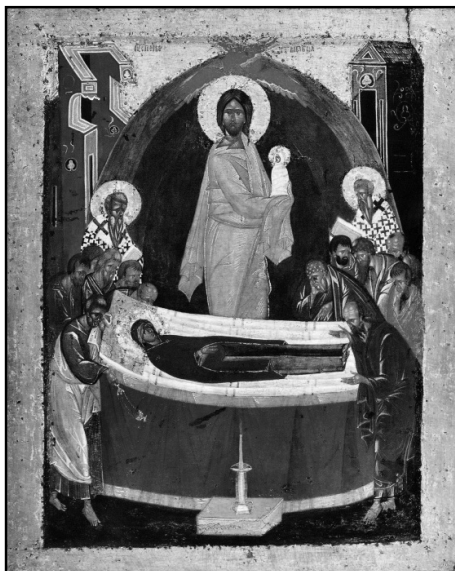

Fig. 9. Teofan Grecul, *Adormirea Maicii Domnului*, tempera pe lemn, 1392, Galeria Tretyakov, Moscova¹²

¹¹ <https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/Theophanes-the-Greek/193137/Christ-Pantocrator%2C-on-the-cupola-of-the-Church%2C-1378-.html>, accesat 11.11.2023.

¹² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Theofanus_uspenie.jpg, accesat 11.11.2023.

Arta din Vladimir - Suzdal

Desfășurată în aria cnezatului, pe perioada veacurilor al XIII-lea și al XIV-lea, arta din Vladimir-Suzdal se definește prin arhitectura religioasă, deci prin construirea de zeci de biserici, precum Biserica *Acoperământul Maicii Domnului* din Nerli, Catedrala din Suzdal și altele (Fig. 10).

Ansamblurile religioase se deosebesc de celelalte construcții prin faptul că erau zidite din piatră, nu din cărămidă ca la Kiev, erau mici ca dimensiuni și aveau o cupolă unică pe naos. Particularitatea pe care o au este legată de exteriorul pereților, împodobiți cu un relief mărunț asemenea unei broderii.

Fig. 10. Biserica *Acoperământul Maicii Domnului*, sec. al XII-lea, Nerli¹³

Din punct de vedere istoric, în secolul al XIII-lea, din cauza luptelor interne, dar și din cauza invaziei tătar-mongole, cnezatul cade sub ocupație. În secolul următor, cel al XIV-lea, mitropolia de la Kiev se va muta la Moscova, iar aici sunt aduse cele mai frumoase icoane din școala de la Vladimir-Suzdal¹⁴.

¹³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/69/Bogolyubovo_asv201901_img02_Intercession_Church.jpg/760px-Mapcarta.jpg, accesat 05.11.2023.

¹⁴ Constantin SUTER, *Istoria artelor plastice*, p. 298.

Arta Moscovei

În procesul de dezvoltare a unuia dintre cele mai importante orașe ale Rusiei trebuie reliefat faptul că temelia acestei urbe a așezat-o cneazul Iuri Dolgoruki, în 1147, prin zidirea unei structuri de piatră incipiente, ce mai târziu a fost asimilată drept zidurilor Kremlinului. Arhitectura orașului a avut drept model cea întâlnită în vechea reședință de la Vladimir-Suzdal.

Construcțiile de biserici reprezintă o constantă și o preocupare semnificativă a perioadei vaste, marcate de veacurile al XIII-lea - al XVIII-lea. În prima etapă, între secolele al XIII-lea - al XV-lea, se vor înălța Biserica *Adormirii Maicii Domnului* (Fig. 11), pe la 1326, și Mănăstirea *Sfântul Andronic* din capitală, Biserica *Adormirii Maicii Domnului* din Colomna și altele. În viitoarele secole al XVI-lea - al XVI-lea și chiar după aceea, amintim: Biserica *Adormirii Maicii Domnului*, Catedrala *Sfântul Mihail*, Biserica *Vasile Blaženii* (Fig. 12), lăcașuri de cult ce se identificau prin sentimentul de monumentalitate, unitate prin ornamentație și cupole asemănătoare bulbilor¹⁵.

Fig. 11. Biserica *Adormirea Maicii Domnului*, sec. al XIV-lea-al XV-lea, Moscova¹⁶

¹⁵ Constantin SUTER, *Istoria artelor plastice*, p. 301.

¹⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/Dormition_Cathedral%2C_Moscow.jpg, accesat 08. 11. 2023.

Fig. 12. Biserica *Sfântul Vasile Blajenii*, sec. al XVI-lea, Moscova¹⁷

Crescând interesul pentru arhitectura religioasă, a bisericilor în general, acesta va duce, implicit, la dorința de împodobire a lor. Astfel se poate vorbi despre împodobirea lor cu fresce și icoane. În pictura icoanelor îi amintim pe: Andrei Rubliov, Daniil Ciornâi (+1428) și pe meșterul Dionisii.

Cel mai important artist dintre cei pomeniți este Andrei Rubliov (1360-1430), care a trăit la Moscova, în ambianța lui Teofan Cretanul, legând cele două secole al XIV-lea și al XV-lea. Frescele și icoanle pictate se remarcă printr-o mai mare stilizare și dorința de abstractizare decât cele bizantine¹⁸. Figurile mici, desenate cu suplețe, dar, în mod special, coloritul rafinat cu armonii pastelate dau lucrărilor sale prețiozitate¹⁹. În acest sens, reținem frumoasa *Sfânta Treime* sau *Troița* de la Moscova²⁰ (Fig. 13). Inspirată din lumea înconjurătoare multe din expresiile sfinților ne duc cu gândul la figuri

¹⁷ <http://vladimirrosulescu-istorie.blogspot.com/2016/06/catedrala-sf-vasili-blajenii.html>, accesat 08.11.2023.

¹⁸ Dmitri S. LIHACIOV, *Prerenașterea rusă*, p. 179.

¹⁹ Paul EVDOCHIMOV, *Arta icoanei. O teologie a frumuseții*, trad. de Grigore Moga și Petru Moga, Ed. Meridiane, București, 1992, pp. 214-216.

²⁰ M. V. ALPATOV, *Rubliov*, trad. de Vasilica Beldie, Ed. Meridiane, București, 1972, pp. 56-58.

înțelepte, bune, pline de noblețe, așa cum reiese din portretul *Mântuitorului* (Fig. 14) din Catedrala din Zvenigorod²¹.

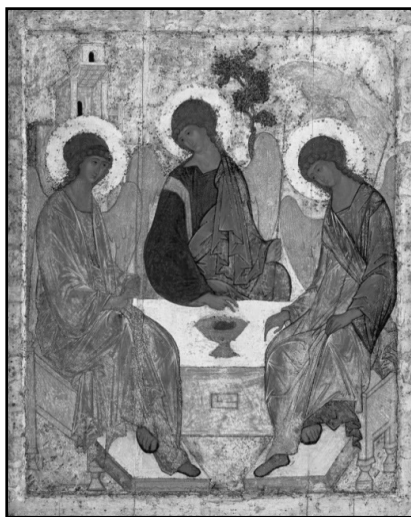

Fig. 13. Andrei Rubliov, *Sfânta Treime*, tempera pe lemn, sec. al XVI-lea, Galeria Tretyakov, Moscova²²

Fig. 14. Andrei Rubliov, *Hristos*, tempera pe lemn, 1420, detaliu, Galeria Tretyakov, Moscova²³

²¹ Constantin SUTER, *Istoria artelor plastice*, p. 303.

²² <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/o/ob/Angelsatmamre-trinity-rublev-1410.jpg>, accesat 11.11. 2023.

²³ <https://www.pinterest.com/pin/366621225889908051/>, accesat 11.11. 2023.

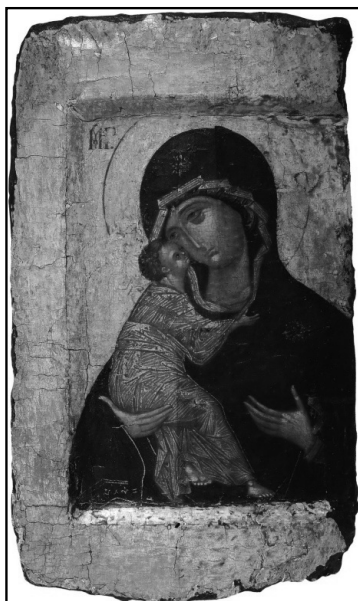

Fig. 15. Andrei Rubliov, *Maica Domnului cu Pruncul*, tempera pe lemn, 1400, Muzeul de Stat, Moscova²⁴

Investită cu o frumunsețe rară, asemănătoare cu cea din Vladimir, *Maica Domnului cu Pruncul* a lui Rubliov, privește cu sfială și tristețe la Iisus prunc, întrezărind parcă, suferințele viitoare.

Concluzii

Arta veche a Rusiei a urmat modelele venite din Bizanț pe care, mai apoi, le-a modelat prin intermediul tradiției, artei populare și spiritului poporului slav, deschis spre o mai mare stilizare și transfigurare a reprezentărilor iconografice. În spațiul arhitecturii sacre, respectiv, al lăcașurilor de cult: biserici, catedrale mănăstiri, a fost adoptat planul în cruce și cel în cruce înscrisă, venite din tradiția bizantină, la care s-au adăugat noi elemente pline de fantezie și ingeniozitate, legate în mod special de turnurile în formă de bulb de ceapă.

Icoanele și frescele exprimă același adevăr de credință al Bisericii Răsăritene, chiar dacă se constată mici diferențe legate de Școala de la Kiev, Novgorod, Vladimir-Suzdal ori Moscova.

Reținem, de asemenea, aportul semnificativ al lui Teofan Grecul, iar mai apoi al ucenicului său, Andrei Rubliov, alături de meșterii ce au fondat și înnobilitat pictura veche a Rusiei.

²⁴ <http://gusev-fashion.ru/andrei-rublev/00018/01.htm>, accesat 18 01. 2024.